

Bárány László

Fordított életstílusok – irodalmi példák

Az önismeretnél nem kevésbé fontos ember- és életismerethez az irodalom a műveken kívül az írók életútjának az emlékezetben tartásával is hozzásegít. Ez utóbbi jelentősége természetesen nem előzi meg az alkotásokét, irodalomismereti nyeresége másodrendű, de életvezetési, önnevelési szempontból éppen annyira tanulságos lehet, mint akárhány embertársunk vagy a regényhősök életútja. Az individuálpaszichológia pályánk állomásainak összetartó elemét tárja föl személyiségeszményünk mellett az életstílusban, amelyet következetesnek ír le. Egészséges esetben csakugyan ilyen, egyébként nem is szolgálhatna (másik nevével) vezérvonalul. Kóros alakulása viszont *paradox* formákhoz is vezethet. A görög kifejezés eredeti jelentése nem 'önellentmondó', hanem *előzetes elgondolásunkkal ütköző*. Az alább megidézendő írók életvezetésében efféle váratlan, a hétköznapi és az alkotói tevékenység között megmutatkozó kettősséggel találkozhatunk. További érdekesség, hogy ami az egyikük írói munkáját jellemzi, az a másikuk magánemberi viselkedésére igaz – és fordítva. Ezért illik életstílusukra együttesen a *reciprok* jelző, amellyel két természetes tört fordított értékű számlálójának és nevezőjének a helyzetét illetik.

Kosztolányi Ádámot, Kosztolányi Dezső fiát 1980-as halálán túl még majdnem négy évtizedig jóformán csak hírből ismerhettük, s nem éppen kedvező hírből. Igazi meglepetést hozott írásainak kötetben való, 2018-as megjelentetése.¹ Korábban szórványos folyóiratközléseket lehetett tőle olvasni, irodalmi tárgyú cikkeken kívül Harkai Schiller Pál egyetemi lélektani intézetében a humor pszichológiájáról készített értekezéseket. Szinte egyedülálló a „műfaj” történetében, hogy egykori munkahelyén, a Révai Kiadóban készített lektori jelentéseit (műbírálatait) is közzé tette a mostani kiadvány. A gyűjteményes kiadás bevezetőjében² Bíró-Balogh Tamás röviden így foglalja össze a magyar–francia–filozófia szakot végzett, nagy műveltségű bölcsészről a szakmai köztudatban élő képet:

„Kosztolányi Ádám nem volt egészséges: egészen kisgyermek korától lelki baj gyötörte, de ma még nem tisztázott, hogy pontosan milyen pszichés betegségben szenvedett. Szinte mindegyik visszaemlékezés megemlékezik egy-egy konkrét esetről, amikor Ádám az »őrültség« jeleit mutatta.”³

A következőkben Kosztolányi Ádámot személyesen ismerő írók emlékezéseiből idézhetünk föl adalékokat a magánemberként polgárpukkasztó bohém, alkoholista, tarhás hírében álló, ám írásainak igen meglepő tanúsága szerint példás gondolati fegyvellemmel, lényeglátó okossággal, kristálytisztá logikával, szép szabatosággal fogalmazó esszéista pályaképéhez.

Karinthy Márton: „Apámtól sokszor hallottam Ádám négy fő ellenségéről, ezek: 1. James Stewart, 2. Chesterton angol esszéíró, 3. Németh László, 4. Ifjabb Hitrich József. Hogy jöttek ezek így össze? Senki sem tudja pontosan. Az első három legalább ismert személyiség, híresség. Érdeemes hadakozni velük. Ifjabb Hitrich Józsefet azonban még a társaságban sem ismerte mindenki. [...] Ádám egy életem át harcolt vele. Még a háború után is. Amikor a Múzeum körutat ellepték a romeltakarítás, a békeharc, az első választás plakátjai, váratlanul kis, kézzel írt röplapok jelentek meg a falakon, fákön: Dögöljön meg ifjabb Hitrich József! Senki sem tudta, ki az, és miért kellene megdögölnie. Apám kinyomozta: csakis Ádám lehetett a felbujtó, amit ő a beismerésével vissza is igazolt.”⁴

Somlyó György: Ádámmal „lehetett beszélgetni. Vele az ember tíz percig egészen jó kapcsolatban lehetett, csak utána kezdett el marhaságokat beszélni.”⁵

Devecseri Gábor: „Kosztolányi Ádám egy átvitatkozott este után megette az ingét [...] Vörösborral, mert anélkül nem élvezhető.”⁶

Somlyó György: Ádám már viszonylag fiatalon „alkoholista volt [...] a harmadik pohár után totál elázott.”⁷

Weöres Sándor: Ádám „a kataton, introvertált őrületek közé tartozott. Nagyon szerette a filozófiát, és igen érdekes dolgokat tudott mondani Leibnizről és másokról, de aztán elfáradt, és a téma abbamaradt. Őneki olyan fellobbanásai voltak, és utána a sötétségbe zuhanás.”⁸

Márai Sándor: Ádám skizofréniában szenvedett, sőt, Kosztolányi kokainfogyasztásának is az volt az oka, »hogy Ádám, a fia, skizofrén volt. Kosztolányi Ádám fia skizofréniáját nagyon rosszul tűrte.«⁹

Karinthy Ferenc: „Ádám csak kitalálta és elhatározta, hogy ő hülye lesz. Nem volt ő igazából hülye, mert [...] nagyon érdekes filozófiai cikkeket írt.”¹⁰

Itt érdemes megállnunk, és Alfred Adler szellemében, aki – mint életrajzírója, Phyllis Bottome megjegyezte – „minden pacienciában azt kereste, hogy mennyi egészséges benne, nem pedig a betegséget”,¹¹ elgondolkodnunk az életstílus kérdéseiben. Vajon egyazon, de önellentmondásos vezérvonalat kell látnunk az egész életúton végighúzó kettősségben, vagy két heterogén, ám összefonódó, még inkább váltakozó életstílusról beszélhetünk? Biztosan homogénnek kell lennie egy életstílusnak? Az értelmi, érzelmi vagy akarati szféra nem bírhat ezen belül viszonylagos önállósággal, ha uralkodó szerephez jut? Karinthy Ferenc mélyre ható meglátását megerősítheti a kiváló pszichiáter és filozófus Karl Jaspers gondolata, amelyet csak alkotás-lélektani vonatkozásban fogalmazott meg, de talán tágabb körben is érvényes: „Amikor egy kölni kiállításon a csodálatos van Goghok körül expresszionista műveket láttam, és észrevettem ezeknek az Európa legkülönbözőbb országaiból származó alkotásoknak furcsa egyhangúságát, akkor nemegyszer olyan érzésem támadt, hogy van Gogh az egyetlen kiemelkedő és akarata

ellenére »őrült« művész a sok többi között, *akik őrültek akarnak lenni* (kiemelés tőlem, B. L.), de túlságosan egészségesek hozzá.¹²

Életstílus(ok) helyett szerepekben is kereshetjük a magyarázatot a hivatásbeli magatartástól eltérő hétköznapi viselkedésre. Következésképpen e téren felnőtt emberektől várunk el, de az életstílus gyermekkorban alapozódik meg. Az irodalomtörténész Bíró-Balogh Tamás oknyomozása lélektani nézőpontból is helytálló:

„Ádám pszichés betegségének okai közt három gyermekkori összetevőt lehet a visszaemlékezések alapján elkülöníteni, majd egy később, már felnőttkorban ért hatást, amely tovább rontott Ádám már amúgy is gyenge pszichéjén.

Az első összetevő a legismertebb jelenség: a híres apa nyomasztó súlya. [...] Ádám betegségének második összetevőjét abban a túlféltésben és elkényeztetésben lehet keresni, amely gyakorlatilag születésétől kezdve kísérte őt. [...] A harmadik okot a Kosztolányi szülők nevelési módszereiben lehet keresni. [...] Karinthy Ferenc beszélt egy interjúban arról”, hogy „Kosztolányiék freudista nevelési elveinek volt köszönhető. Sokat olvastak arról, hogy a kicsinyekben milyen torzulásokat okoznak a korai gátlások, titkok, szorongások. Tehát amikor Ádám négy- vagy ötéves lett, úgy vélték, elérkezett az ideje felvilágosítani. Behívták a fürdőszobába, és a kádban ott álltak mindketten meztelenül. Amitől Ádám úgy felvilágosult, hetekig csak kukorékolt.”¹³

A kora gyermekkori hatásokat súlyosbította, hogy Ádám édesanyja, Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona – talán eredeti, színésznői hivatásától is táplált exhibicionizmussal – írói próbálkozásai során (pl. *A fiú* című dráma, 1946) nem volt kellően tapintatos Ádám iránt, és nyilvánosság elé tárta nem csupán fia kóros pszichikus vonásait, hanem férje halála után saját, az apjára erősen hasonlító Ádámhoz kötődő, már-már incesztuózus késztetéseit is. *Tűzes cipőben* című regényének (1948) következő részlete¹⁴ dokumentumértékű:

„Éveken keresztül újra meg újra, én magam is mennyit, de mennyit rettegtem, nem tőle, de érte és miatta, hiába mondogatta Kerényi doktor, hogy sohase adta föl a realitáshoz való kapcsolatait és soha nem is fogja földadni, s ha olykor ijesztő képet mutat is, [...] kijelentheti, hogy a fiúnak ez a világtól való elfordulása csak felületi jelenség, és lassan majdcsak fölenged a merevsége, alábbhagy a különködése.”

Bíró-Balogh Tamás: „Kerényi doktorral a szakirodalom Hollósi Istvánt azonosítja.”¹⁵

„Az egykori jóbarát, Somlyó György – aki szintén költő apa gyermeke volt – a lelkialkatáról és a névhez való viszonyáról írt (nyilvánvalóan önmagáról is szólva): »A Kosztolányi név egyre hatalmasabb árnyként magasodott fölébe. Az ő neve volt, és mégsem őt jelentette.«¹⁶

Arany Zsuzsanna: „magyarországi, ausztriai és svájci gyógyintézetekbe küldték.” „Ferenczi Sándor ajánlásával fölkeresték Freudot, aki azonban nem tudta vállalni Ádám kezelését. [...] Kosztolányi Hollós István mellett minden bizonnyal konzultált Ferenczi Sándorral és Szondi Lipóttal is, valamint tudjuk, hogy Ádámot kezelte Garami Margit idegorvosnő, Bak Róbert, majd annak 1941-es külföldre távozásakor Rubin-Färber Zelma is.”¹⁷

Lehet némi igazság Márai Sándor véleményében, hogy az apa kokainfogyasztásának Ádám betegsége volt az oka, de a szülői aggodás nem kiváltotta, inkább csak növelte Kosztolányi Dezső szorongásra eleve hajlamos érzékenységét. Ez tűnik ki egy anyjával készített interjúból:

„– Mint fiatal gyerek – meséli édesanyja – megvetéssel fordult el a mesék világtól, és a szótárral szerelte fel magát. [...] Újságokat is nagyon szeretett olvasni. Akkoriban a Hasfelmetsző Jack volt a világ szenzációja, és fiam éveken át rettegett az emberi szörnnel való találkozástól. Félt az utcára menni, az iskolába is kísérni kellett, mert attól tartott, hogy a szabadkai békés házak mentén is feltűnik a Hasfelmetsző.”¹⁸

Az apa a hajlamot hihetetlen munkabírású, sikeres alkotó tevékenységgel hathatósan kompenzálta, Ádám viszont a jelek szerint nem volt képes teljes mértékben megküzdeni a hátrányos genetikai indíttatással. Ennek ellenére – vagy ettől csak még inkább – elemzői távolságból tudott tekinteni a lelki betegsége, barátja, a hasonló cipőben járó Karinthy Gábor esetében (akit Benedek István *Aranyketrecének* ápolttjaként ismerhetünk):

„Betegségének diagnosztizálására nem vagyok hivatott. Lehet, hogy súlyos természetű neurózis volt, lehet, hogy skizofrénia. (Különben úgy tudom, hogy a kettő között nem mindig éles a határvonal.) De ha »őrült« lett volna – vigyázzunk ezzel a szóval –, rá érvényes volt G. K. Chesterton (akiről egyébként sokat beszélünk) paradoxona: »Az őrült az az ember, aki mindent elvesztett, csak az eszét nem.« Elvesztette gyakorlati és arányérzékét, életismeretét, csak intelligenciája maradt érintetlen. Tehetsége is. [...] A külvilág értetlenségei és ütései, egy időben súlyos anyagi helyzete, rontottak idegállapotán. Nehéz lenne eldönteni, hogy betegsége kialakulásában mennyi szerepe volt a veleszületett alkati tényezőknek, és mennyi a körülményeknek. Vajon az más, kedvező körülmények között is kialakult volna-e? Azt hiszem, igen, de jóval kevesebb szenvedéssel, és akkor bizonyára inkább lehetett volna gyógyítani.”¹⁹

E néhány sor is megerősíthet a példás gondolati fegyelemről, okosságról, szeszabatoságról föntebb írottakban. Ezek nemcsak alaki, formai, hanem tartalmi tekintetben is helytálló minősítések, ahogy Szentkuthy Miklós, Kosztolányi Ádám szeszélyesebben, önkényesebben értekező és elbeszélő író társa, barátja is elismerte, akit Bíró-Balogh Tamás idézett:

„Cikkeit, esszéit elsősorban filozófiai témában, filozófusokról írja, a legtöbbet Leibnizről. Szentkuthy Miklós egy visszaemlékezésben ezt is fontosnak tartotta megjegyezni: »Nagyon szerettük Ádámot. Nyilván ilyen-olyan ideggyengeségekkel bajlódott, de a filozófia és pszichológia egy bizonyos területén (szinte monomániásan rajongó Leibniz-olvasó volt!) meglepően éles elméjű megfigyelései voltak, melyeket – az általa szintén nagyon kedvelt La Rochefoucauld modorában – meg is írt.«²⁰

Talán nem járok távol az igazságtól, ha föltételezem, hogy Kosztolányi Ádám vonzalmát François de La Rochefoucauld iránt nem utolsósorban a francia moralista e maximájába foglalt felismerés táplálta: „Az egyes ember nem különbözik jobban a többi embertől, mint nemegyszer saját magától.”

Nem kell föltétlenül skizofréniának minősítenünk a magyar esszéíró életstílusában rejlő kettősséget, de skizoid személyiségzavart láthatunk benne. Kényszerképzetei nem voltak, meg tudta különböztetni a valóságot és fikcióját, mint Karinthy Ferenc írta: „elhatározta, hogy hülye lesz” (idézem), és mint Somlyó György észlelte: „Ádám mindig tudatában volt, hogy valami marhaságot csinál. Tehát sohasem azonosult egészen a mániával.”²¹ A realitás és a fikció részbeni átfedése a tudatban Adler meghatározása szerint a neurózis ismérve.

Neurotikus volt sok művész, közöttük a súlyosan szorongó Franz Kafka is, aki ezúttal a kettősnek tűnő életstílus ellentétes példáját kínálja. Szabályos tisztviselői munkakört töltött be egy biztosítótársaságnál, ám – három meghíúsult jegyességgel is terhelt – magánemberként éjszakánként teljes reménytelenség érzéséről tanúskodó rémlátomásokat vetett papírra gyakran félbehagyott regényeiben és elbeszéléseiben. Jogász volta ellenére végletes szkepszissel kiáltalannak látta a törvények, a jogrend világát. *Levél apámhoz* című művével nemcsak önterápiát igyekezett végezni, hanem jó érzéssel feltárta neveltetésének neurotizáló voltát is, mintha Adler tételét illusztrálná: nem az a fontos, hogy mit tettek velünk, hanem az, hogy miként dolgoztuk föl. (Megjegyzendő, hogy a beteg Kafka tapintatosabban írt egészséges apjáról, mint beteges fiáról az egészséges Kosztolányi Dezsőné Harnos Ilona.) Visszafogott stílusú prózája egészében igen, részleteiben kevésbé mutat szétesést.

Beszédes megnyilatkozásokkal szolgál az összefogottság hiánya tekintetében Szentkuthy Miklós. Nagy tájékozottságú, magányos alkotóként írta művelődéstörténeti tárgyú esszéit és burjánzó szépprózáját, miközben angol–francia–magyar szakos középiskolai tanárként kereste kenyerét (bár nem a legszabályosabb, hanem önjellemzése szerint „neuraszténiás” pedagógusegyéniségként). *Prae* című korai, egyetemi hallgatóként írott, korszakosnak szánt regényében, későbbi munkássága nyitányában a zabolátlan csapongásra eleve feljogosította magát, az igen nehezen követhető gondolatmenethez ideológiát is gyártott:

„Ha van valamiféle biztosítékunk arra vonatkozólag, hogy valakinek a szószaporitását nagy intelligencia fedezi, úgy a leghatározottabban kívánatos, hogy az illetőt ne hozza kísértésbe holmi banális »klasszicizmus«-ideál, mely »tisztá gondolatot kíván tiszta mondatokban«”.

Megjegyzendő: Szerb Antal a legintelligensebb írónak mondta kortársai között Szentkuthyt, de ez ne tévesszen meg bennünket, ne akarjuk a *Prae*-t kultuskönyvvé emelni. Szerb Antal tudta, hogy az értelmi erő szükséges, de nem elégséges egy jó írásmű alkotásához. A puding próbája az evés, az irodalomé az olvashatóság. Szentkuthy jogosan tette fel s válaszolta meg a kérdést: „szól-e hát a *Prae* arról, amiről akar? Nem. Meg se közelíti önmagát.” Az írói koncepció szerint a regény „abszolút szerkezete” az „abszolút szeszélyen” alapulhat. A hagyományos cselekményvezetést „epikai humbugnak” minősítette, s a maga módszerét „második precíziónak” nevezte, amelynek lényege a pontosság szolgálatába állított mesterséges káoszteremtés lenne. Nem lehet céloom a fönti két elbeszélő munkásságának kimerítő elemzése. Ehelyett röviden annyit: a világ zavaros árként való egyéni ábrázolása szuverén joga egy szerzőnek, de normává, követendő mintává tenni sem az ő, sem hívei részéről nem jogos igény. (Szentkuthy a regény radikális megújítójának legendájával övezett Proust babérjaira tört – „ahogy volt idő-Proust, kell tér-Proust is” –, akit viszont „naiv kontárnak” nevezett; igaz, egy későbbi esszéjében elismerőbben szólt róla. Szerintem meg a francia előd mintha csak Flaubert könyveit írta volna tovább, ám dagályosan. Jó lélektani érzékre valló megfigyeléseinek aprólékossága csak jelen időbe helyezve lett volna meggyőző.) Az irodalomnak nemcsak a külvilág tárgyias leírása a célja, mint a tudománynak. Hivatása az ember szerepével kapcsolatos, akinek az árban nem elmerülnie, legföljebb lemerülnie kell olykor, s törekednie fölfelé. Szentkuthy emberek helyett tárgyakat helyezett a középpontba, az akkor terjedő 'Neue Sachlichkeit', új tárgyiaság irányzatának jegyében. Mint írta: könyvének egyetlen hőse az üvegfalú ház. (Nem véletlenül idegenkedett a pszichológiától, s nevezte a hozzá képest valószínűsége lélekbúvár Proustot „felszínen” mozgónak.) A zavaros ár egy jellegzetes örvénye ez is.

A kritikai realizmusnak voltak kritériumai. A meghaladását célzó próbálkozások – például a francia „nouveau roman”, 'újregény' – gyakran nem túljutottak, hanem elmaradtak tőle: kritikai irrealizmusba, kritikátlan realizmusba, kritikátlan irrealizmusba torkollottak. Nem biztos, hogy ezek ismeretében Szerb Antal bizalmat szavazott volna a kezdeti újításnak. Kétes dicsőség másokat megelőzve menni – egy zsákutcába. Addig sem azok alkottak maradandót, akik egy-egy stílusnak vagy izmusnak akartak programszerűen megfelelni, hanem akik mondanivalójukra bízták műveik külső formájának az alakítását. Ellenkező esetben epigonok lehettek. Az életstílussal hasonlóan vagyunk: nem annak kimódolását

kell megcéloznunk, stylist, arculattervező módjára, hanem életfeladatainkat kell megoldanunk, ami majd tudattalanul bár, de hitelesen megmutatkozik az életstílusban. Másként szerepek betöltői helyett szerepjátszók, pozőrök lehetünk.

Lelkiegészség-nevelő, biblioterápiás célra az esztétikai önelvűség, a premodern l'art pour l'art és az úgynevezett posztmodern szövegirodalom termékei aligha alkalmasak. (A posztmodern nem értelmezem megtévesztő módon modernitás utániának, hanem *késő modernnek*. Ha az esztétikai tételekben nem okvetlenül is, a szerepben, a magatartásban folytatása az avantgárdnak.) Hogy miről mondana le, aki behódolna a divatjuknak, azt jól megvilágíthatja Gyergyai Albert, a kiváló tudós esszéíró vallomása tulajdon szellemi fejlődéséről: „Barátaim, testőreim, őrangyalaim a regényhősök voltak, s mint régen a hívők vagy a fejedelmek, nem mentem egyedül a fővárosba, az egyetemre, az Eötvös-kollégiumba, a regények, a regényhősök kísérték láthatatlanul, de híven a falusi, a kisvárosi, oly gyenge és tehetetlen diákot, s Jókai optimizmusa, Dickens könyörülete, Balzac harsány életkedve, Stendhal éleselméjűsége, Turgenyev zenei hangulata, Eötvös érzelmes bölcsessége s még hány könyv és hány regényhős, Robinson és Jenőy Kálmán, Fabrice és Copperfield Dávid, Frédéric Moreau és Niels Lyhne állt közém és a közömbös külvilág közé, s védett meg kétségbeeséstől, a nagyváros léhaságától, Bazarov és Andrej herceg társaim (többnyire osztályelsők) alig leplezett fölénytől, nem titkolt biztonságától s jól-rosszul palástolt gögjétől. Hogyha végiggondolom, mennyit köszönhetek a könyvtáraknak! Párizsnak és Londonnak, Genfnek, Zürichnek s főképp Lausanne-nak! Menedék volt mindegyik, a rossz vágyak és kísértések, a süket magány, a zűrzavar, a tudatlanság, az elszigeteltség ellen, s hogy védtek mind, könyvsoraikkal, régi olvasók arcképeivel, halk léptű s halk szavú segédeikkel, s akik mint kiszolgálók kezdték, s mint cinkos barátok folytatták! Az Eötvös-kollégium könyvtárával (legyen áldott minden zsúfolt polca) megnyílt előttem a több nyelvű, a határtalan világirodalom, egy időben a *Nyugat* fénykorával...”²²

Az irodalomban rejlő nevelődési-nevelési lehetőségek felismerésével, felhasználásával szemben áll az esztétikai önelvűség felfogása. Mint Roland Barthes jellemezte ez utóbbit: „A polgári irodalom, abból a célból, hogy az irodalomnak a polgárságot veszélyeztető, forradalmi hatását ne hagyja érvényesülni, kialakított egy külön jelrendszert, amellyel a szöveg folyton »önmagára mutat«, fikcióként, irodalomként, tehát »nem valódi dologként« jelzi magát. A gyermek azonban az írott szót valósága részének, valóságalkító tényezőnek tartja, szemben a többi olvasóval, akik megtanulták felismerni »csak irodalom«-ként.”²³

Amit Barthes leleplezett, azt olykor expressis verbis vállalják, mint például Horváth Viktor: „Az irodalom nem arra való, hogy erkölcsre neveljünk vele. Erkölcsi nevelést a jó példa ad. Az irodalomban a morál a szövegek minőségének a felis-

merése és élvezete.”²⁴ Az ellentét hamis: nevelő hatású példákhoz ugyanis nem kis részben éppen az irodalomból jutunk, s ezt az évezredek írásművészetét jól ismerő író és tanár Horváthnak tudnia kell. „Az irodalomban a morál” egyébként nem az *esztétikai* minőséggel, hanem egyrészt az alkotó őszinteségének, másrészt a befogadó önvizsgálatának az *erkölcsi* követelményével kapcsolatos. Ennek fontosságát nem kevésbé, hanem sokkal inkább kell hangsúlyoznunk ma, amikor odáig jutottunk a felelőtlenségben, hogy kapitányok elsőként is hagytak el süllyedő hajót.

Gyergyai megvallotta, hogy az igazi életet nem a külvilágban, inkább a könyvek közvetítette élményekben látta. Mint írta: „most, idős koromban, egyre erősebb meggyőződésem, hogy azok a sokat csúfolt irodalmi célzások, idézetek, példaképek nemcsak afféle díszül, fitogtatásul, »rátét« gyanánt használandók, hanem szerves részei életünknek, éppúgy, mint a »természet«, egy park, egy virágoskert, egy hegyvidék.”²⁵

Ha a gyermek „valósága részének” (Barthes), az idős Gyergyai életünk részének tekinti az irodalmi tartalmakat, akkor nem kell a realitásérzék fogyatékára, kórtünetre gyanakodnunk, ha íróinknál az imaginárius szféra ilyen autonómiája némiképp regresszióra emlékeztető módon rögzült (egyik) életstílusként. Elgondolkodhatunk azon, hogy a kettősségnek vajon melyik összetevője az igazi. Lehet, hogy sem ez, sem az, hanem ami közös bennük: a változatosság igénye? Figyeljük meg: a sajtótájékoztatókon jegyzetelő újságírók közül mindig a balkezeseken állapodik meg a kamera. A jobb kéz nem érdekes, unjuk. Mutassuk a másikat, a másságot! A műveltség is elfordul önmagától. Kosztolányi Ádám esetében a magatartáskultúra, Szentkuthy „regényeiben” a műfaji formakultúra mutatta e kórtünetet. Az előbbi „szeszekkel”, az utóbbi „koholt képekkel” (József Attila: *Ars poetica*) élt. Számos úgymond korszakos eszmetörténeti fejlemény is csereberére vezethető vissza. Például Európa sűrű, fellengzős emlegetése ma, és földrészünk átengedése csakúgy különbözik egymástól, mint jobb kéz a baltól. A mélyben funkcionális ellentétük a felszínen alaki. „Valaminek történnie kell: ez a magyarázata a legtöbb emberi vállalkozásnak” – írta a hangzatos eszméből hamar kiábrándult Camus a „vezeklő bíró” regényében, *A bukásban*. E könyvvel együtt hány nagyszerű huszadik századi alkotás bizonyítja, hogy a műfaj az „újregény” forradalma nélkül is életképes! A klasszikusan világos stílusú Camus műve korántsem hagyományos, csak nem öncélúan újszerű. (Fontos figyelmeztetése íróknak-olvasóknak, hogy a kritikai szemléletet magunkon is érvényesítenünk kellene, önvizsgálattal.²⁶) Szentkuthy: „én az új regénystílus boileau-i szabályait kezdtem kierőszakolni”, egy „mesterkéltné elmélet keretében”, mert „mély, valószínűleg legyőzhetetlen idegenkedés választ el” a 19. század regénytechnikájától. Látélete nem halottkémi jelentés volt, valójában halálos ítéletet szeretett volna hirdetni.

Az irodalmároknak, de többnyire a pszichológusoknak sem kell olyan fekete-fehér diagnózisokat felállítaniuk, mint jogkövetkezmények terhe alatt az igazságügyi elmeszakértőknek. Például: „Svejk, a derék katona teljességgel *átláthatatlan individuum*, senki sem tudja/tudhatja, mennyire bolond, vagy csak tettet magát” (Fried István).²⁷ Proustról, illetve hőseiről Gorilovics Tivadar: „Amit a hagyományos regényekben jellemfejlődésnek szokás nevezni, nála ismeretlen fogalom [...] Az egyéniség a maga keltette látszatokon át nyilatkozhat csak meg, s teljesen mindegy – meg sem állapítható –, melyik az »igazi« Swann vagy az »igazi« Odette.”²⁸ Az individuálpaszichológia még a többi lélektani irányzatnál is rugalmasabb lehet e tekintetben, mint Adler Bottome idézte elve (lásd 11. jegyzet) figyelmeztet.

Kiinduló példánk művészek voltak, talán olyanok, akik – mint a „próteuszi” jelzővel illetett költő, Weöres Sándor – alakváltók. Többről van itt szó, mint például polgári foglalkozás és hobbi váltogatásáról. Sartre mondja *A szavakban*, hogy kétféle író van: akinél a mű szolgálja az életet, és akinél az élet szolgálja a művet; ő maga a kettő között keresi a kényes egyensúlyt. Thomas Mann azt írta Mózesről, hogy „születése rendetlen volt, ezért szerette szenvedélyesen a rendet”. Lehet, hogy Kafka az elhanyagoló, zsarnok apától, Szentkuthy a polgári család rendjéből vágyódott az alkotás kevésbé elrendezettnek óhajtott szabadságába? Kosztolányi Ádám meg (Harmos Ilona írásának címével) *Költő és színész nő gyermeke*²⁹ az elkényeztető családi légkörből húzódtott az alkotás szigorú rendjének a védelmébe? Ki-ki azt lelte meg az irodalomban, ami hiányzott az életéből: az egyik a kötetlenséget, a másik pedig a kötöttséget. Szentkuthy kereste az írásban (saját szavával) a „terméketlen idegességből” kifelé vezető utat; a produkcióig eljutott, a kellő távolságból való rátekintésig nem. Kosztolányi Ádám rátalált az ösvényre, a mérték- és távolságtartásban. Az előbbi alkotótól, a tanárként dolgozó írótól várhattuk volna inkább a fegyelmezett gondolatmenetű prózát, s utóbbitól – polgári állást csak rövid ideig vállaló, apja kéziratának eladogatásából és kölcsönökből élő, bolondos bohémtól – a szeszélyes, önkényes képzettársítású epikát. Fordítva történt. Reciprok paradoxonuk ismeretében indokolt föltennünk a kérdést: vajon mi a könnyebb? Egészségesen szimulálni a betegséget, vagy betegen megjátszani az egészséget? Ez utóbbi sokkal kevésbé valószínű.

Szentkuthy az írásban, Kosztolányi Ádám a mindennapi életben szerepelt úgy, mint aki nem tűr korlátokat. Ha életstílus-mondatukat próbálnánk megfogalmazni, az akár közös is lehetne, talán ilyen: „Mindenáron egyéniség akarok lenni, nem pedig könnyen kiszámítható típusember”. Az uniformizáló diktatúrák ismeretében ebből az igényből csak a bármely árat kifogásolhatjuk. Paradox nonkonformitású életstílusukban megmutatkozik a betegség és az egészség közötti határ átjárhatósága. Szerencsére nemcsak a rossz irányban. Szentkuthy ese-

tében a vállalkozás nem is várt bevalóságának lehetünk tanúi, Kosztolányi Ádám szerényebb munkássága a kiválóság alig várt beérését tanúsítja.

A művészetekben a stílus lehet felszíni jelenség is, de a jellemünkben nem szabad azzá válnia. Ha a „posztmodern” relativizmus divatja erre is kiterjed, akkor az a veszély fenyeget, hogy az életstílusát cserélő ember nem ilyen is meg olyan is, hanem leginkább semmilyen lesz.

(Elhangzott a Magyar Individuálpszichológiai Egyesület XXIII. vándorgyűlésén, 2019. november 16-án.)

Jegyzetek

- ¹ Kosztolányi Ádám: *Keserű nevetés. Összegyűjtött írások*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018
- ² Bíró-Balogh Tamás: *Egy gondolkodó arcképe. Kosztolányi Ádám (1915–1980)*, uo. 5–44
- ³ Uo., 17.
- ⁴ Uo., 18.
- ⁵ Uo., 19.
- ⁶ Uo., 17.
- ⁷ Uo., 19.
- ⁸ Uo.
- ⁹ Uo.
- ¹⁰ Uo., 18.
- ¹¹ Bottome, Phyllis: *Alfred Adler. Apostle of Freedom*, Faber and Faber Ltd., London, 1946², 67.
- ¹² Skizofrénia és korunk kultúrája. In: *Az egzisztencializmus*. Bev., vál. Köpeczi Béla. Gondolat Kiadó, Budapest, 1965, 143
- ¹³ Kosztolányi Ádám: *Keserű nevetés. Összegyűjtött írások*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018, 20–23.
- ¹⁴ Uo., 24–26.
- ¹⁵ Uo., 26.
- ¹⁶ Uo., 30.
- ¹⁷ Uo., 19, 20.
- ¹⁸ Kosztolányi édesanyja nyilatkozik. In: Kosztolányi Dezső: *Mindent bevallhatok. Kötetben meg nem jelent írások és más újdonságok*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018, 176
- ¹⁹ Kosztolányi Ádám: Emlékek Karinthy Gáborról. In K. Á.: *Keserű nevetés. Összegyűjtött írások*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018, 79–80.
- ²⁰ Uo., 35.

- ²¹ Uo., 18
- ²² Gyergyai Albert: *A falutól a városig*. Szépirodalmi Könyvkiadó, Budapest, 1979, 123–4.
- ²³ Id. Vári György: *Gyermek a Műhelyben*, *Iskolakultúra*, 2000/9, 81
- ²⁴ Kritikával id. Rideg István: *A magyar nép érdekeinek védelmében* (Arany János születésének 200. évfordulóján). *Agria*, 2017. nyár, 104.
- ²⁵ Gyergyai i. m. 55.
- ²⁶ Camus *A bukás* lapjain áttételes jellemrajzot nyújtott önmagáról. Az ezzel kapcsolatos, következő idézet a pályaképét megrajzoló Roger Grenier könyvéből való: „Amikor Clamence azt mondja nem kis ironiával: »Volt egy szakterületem: nemes ügyek, amikért síkra szálltam«, akkor az író látjuk e mondat mögött, akit megszedít az igazság bajnokának, a gyóntatóatyának, az erkölcsprédikátornak a szerepe, melyet a megelőző esztendőkből betöltött, és aki most kételkedik saját őszinteségében. [...] Camus nem irgalmaz önmagának, és igenis rámutat, hogy »milyen kétszínű az ember«.” Grenier, Roger: *Albert Camus – Tűző nap és árnyék – Intellektuális életrajz*. Bethlen Gábor Könyvkiadó, [Sopron] 1994, 288.
- ²⁷ Fried István: Prága (Kafka, Hašek) és Bécs (Hofmannstahl), in *Világirodalom*. Főszerk. Pál József. Akadémiai K. [2005]. Akadémiai Kézikönyvek, 753
- ²⁸ Gorilovics Tivadar: *Két korszak határán: Marcel Proust*, uo., 787–8.
- ²⁹ Kosztolányi Ádám: *Keserű nevetés. Összegyűjtött írások*. Jaffa Kiadó, Budapest, 2018, 271.

Koncert Henry Purcellnek II. (1996, olaj, vászon, 190×240 cm)